

שתי אגרות מאת הגאון המקובל רבי יצחק אייזיק כהנא ליטא- ירושלים בעניין חיזוק יישוב האשכנזי בירושלים, ותפיסת דרכי הגאולה במשנת הגר"א

גילוי האיגרת וזיהוי הכותב / שם הנמען / השקפתו של ר' יצחק אייזיק כהנא / תולדותיו
ותולדות רבותיו רבי מנחם מנדל משקלוב ורבי יצחק אייזיק חבר / מקובל אלהי / רבי יצחק
אייזיק כהנא ותורת הגר"א / מגמת חייו, ההדרת ביאור הגר"א לספר יצירה / כבודו האחרון
בעלמא הדין / הנמען רבי צבי הירש קאלישר

בארכיון הרב צבי הירש קאלישר (A9/55)¹ שוכנת איגרת, בעצם שתי אגרות הכתובות בחדא מחתא, ללא שם נמען, האיגרת חתומה ע"י: 'דברי שואל פאלאק הכהן מעיה"ק ירושלים תובב"א'. תוכן האיגרות הוא חיזוק וביסוס הצד הרוחני של היישוב הפרושי בירושלים, המוליכות לדעתו לגאולה השלימה. איגרות אלו מלאות עניין, בין השאר: חידושים היסטוריים על היישוב.

את חקר האיגרות הללו חילקתי לשלושה שלבים: בשלב הראשון: עלינו להתחקות על זהותו של הכותב, שכן מיד בבואנו לאתר את הכותב 'שואל (שאל) הכהן פאלאק', אנו מגיעים לדרך ללא מוצא, הקושי הגדול ביותר בהתחשב בעובדה שהאגרות הינן ללא נמען.

בשלב השני עלינו לתארך את האיגרת ולחקור את המבנה והמאפיינים עיקריים שלה. האיגרת מורכבת משלושה קטעים. [1] מבוא. [2] איגרת אחת משנת תרי"ח. [3] איגרת שניה חסרת תאריך. בשלב השלישי: ננסה להציב את האיגרת הזו בהקשרה ההיסטורי ולדלות ממנה נתונים על התקופה ועל תפקידו של הכותב בה, ולהבין את הדעות וההשקפות המשתקפות באיגרות, ולהתחקות מעט על מקורן. כבר בשלב זה נציין, כי האיגרות מלאות במובאות של הגר"א מווילנא ונלוות להן כבוד רב והערצה רבה. לצד המובאות מ-הגר"א, מוזכרות גם שמועות משם תלמידיו: כדוגמת: רבי חיים מוואלוז'ין ורבי מנחם מנדל משקלוב. ברור אם-כן שהיה מעדת הפרושים ומחוגם של תלמידי הגר"א, וביסס את השקפת עולמו על תורתם.

א. זיהוי הכותב

כאמור, אנו יודעים כי הכותב משתייך לחוגם של תלמידי הגר"א ושהיה מעדת הפרושים, לצד רמז זה, השאיר לנו הכותב טביעות אצבע נוספות רבות, ועל כך נרחיב את היריעה להלן. בחלק ה'מבוא' מספר לנו הכותב שעלה ארצה לפני עשרים שנה, אך רק אחד מן המכתבים [הראשון] מתוארך, ואילו ה'מבוא' עצמו אינו מתוארך, אם נניח כי המבוא נכתב יחד עם המכתב הראשון שמתוארך ל-תרי"ח, ז"א שעלה

¹ בתוך הארכיון הציוני המרכזי.

ארצה ב-תקצ"ח. כעת עלינו לחפש איש בשם זה. למזלנו, חיפוש אחרי תושבי הארץ בשנים אלו הוא קל מאוד, והוא על פי רשימת מונטפירי.

ב'מפקד מונטפירי' משנת תקצ"ט, מופיע רק אדם אחד בשם ר' שאול, שעלה ממוהילוב בשנת תקצ"ב², והוא בן 25, ולו שתי בנות: גיטל ודבורה. כנראה שהוא הוא המופיע אצל גרייבסקי המספר על ר' שאול כאצורין ממוהילוב "מראשוני האשכנזים שהתיישבו בירושלים", שבתו דבורה התחתנה עם ר' מיכל הכהן הידוע מעורכי 'הלבנון'³.

בהשקפה ראשונה היינו מצביעים עליו, ומכתירים אותו כ'כותב האגרות', ובכך באה מסכת החיפושים לקיצה; אך זיהוי זה מעלה כמה תהיות: ראשית, ב'מפקד' הוא מופיע ברשימת פשוטי העם (המפקד חולק לשניים: בחלק הראשון הופיעו החשובים ולומדי תורה, ובחלק השני הופיעה רשימה נפרדת של ה'בינונים'). וברור לעין כל קורא, שכותב האגרות היה תלמיד חכם מופלג הן בנגלה והן בנסתר, כך שמיקומו ברשימה השנייה לא טבעי וקשה להולמו. שנית, שמו עובדת היותו כהן, בניגוד למקובל ב'מפקד' זה, לכן יש לפסול הצעה זו, ולנסות בכיוון אחר⁴.

זיהוי אפשרי נוסף המתבסס על שמו של הכותב 'שאול', הוא ר' שאול מאורלא שהיה מיקירי קרית דשופריא⁵ ושמו כמעט דומה לחתימה שלנו "שאול פאלק". עדות לנוכחותו בירושלים מצאנו כבר בשנת תרט"ז כשהוא מצרף את חתימתו ('נאום שאול פאלק מאורלא') - לאיסור על לימוד בשקאלעס⁶: 'נאום שאול פאלק מאורלא'⁷. ומעמדו בירושלים אכן היה רם כפי שניתן ללמוד מנוסח מצבתו בהר הזיתים: "פ"נ הרב הישיש שקדן בתורה וי"א מר' מו"ה שאול יהושע פאלק ב"מ פנחס זעליג מאורלא. נפטר בז"ך סיון תרכ"ו⁸. גם זיהוי זה לוקה בחסר, הן בשל העובדה שלא הוזכרה עובדת היותו כהן בשום מקום (לא בכרוז, ולא על המצבה). והן בשל העובדה כי לא ידוע לנו כי היה משויך באופן מובהק לבית מדרשו של הגר"א.

אחרי בדיקה יסודית ומדוקדקת בניסוח וסגנון ועריכת האגרות באנו לידי מסקנה ברורה שהכותב אינו אלא **רבי יצחק אייזיק כהנא**, מחבר-ספר **'תולדות יצחק' על ספר היצירה**, מגדולי המקובלים

² הדסה אסולין, מפקד יהודי ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ז, עמ' 167.

³ זכרון לחובבים הראשונים, חו' ה, ירושלים תרפ"ח, עמ' 5, שם הוזכר בסיפור כי הוא הראשון שהתקין בירושלים תנור-אפיה ליהודים למרות רוחם של בעלי התנורים הערבים.

⁴ מצאנו 'שאול' נוסף, תושב העיר בשנת תר"ט (א' מורגנשטרן, השיבה לירושלים, ירושלים תשס"ז, עמ' 535), אבל הוא היה מן עדת החסידים, ומוצאו מגליציה.

⁵ לכך אנו מתוודעים על פי שאלה אחת שנותרה ממנו ביאור בדברי רש"י למנחות דף פח, הרב יוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, ב, סי' כח: נשאלתי מידידי הר"ר שאול פאלק.

⁶ בתי חינוך מודרניים שלימדו בהם שפות וחכמות זרות, והתנגדו להם רבני ירושלים.

⁷ מעשה אבות, ירושלים תרס"א, עמ' מו.

⁸ חלקת מחוקק, ירושלים תרס"א, מחברת ב שורה ד, עמ' יט.

בירושלים, ותלמידו המובהק של רבי יצחק אייזיק חבר אב"ד סובאלק. הראיות שהביאו אותנו לקביעה זו הינן שלושה: 1] מטבעות-לשון ייחודים שמופיעים בספריו, מפוזרים לרוב לאורך האיגרות. ולא רק מטבעות-לשון אלא קטעים שלמים נמצאים מקבילים לקטעים שבספריו, וכפי שצינתי בהערותיי לאיגרת (המצורפת בסוף המאמר). 2] תיאור עובדות היסטוריות וגם אישיות המופיעות באיגרות, המקבילות למה שמסופר בספריו. 3] הוא מזכיר פעם אחת את שם חיבורו 'תולדות יצחק' שהוא מקווה להוציאו לאור.

הראיות הללו הן ראיות חזקות שאין עליהן תשובה, ואנו קובעים עם מסמרות בזיהוי זה למרות שאין לנו הסבר מניח את הדעת לטעמו של אותו צדיק, איננו יודעים מפני מה בחר בשם בדוי⁹.

ב. תיארוך ומאפיינים נוספים של האגרות.

כאמור, במבוא כי הכותב [שמכאן ואילך ייקרא ר"א כהנא] עלה ירושלימה "לפני עשרים שנה", למרות שהרווחנו בכך אינדיקציה חשובה לתיארוך האיגרת, אבל לא ברור האם המבוא נכתב יחד עם ה'איגרת הראשונה' המתוארכת לשנת תרי"ח, ואז נסיק כי הכותב עלה בשנת תקצ"ח, או שמא המבוא נכתב יחד עם האיגרת השנייה, ותאריך עליית הכותב ארצה הוא אחר.

כיון שהצלחנו להתחקות על זהותו של מחבר האיגרת, נוכל לפנות לקורות חייו ולהתחקות מתוכן על תיארוך האיגרת השנייה והמבוא. ובכן, מתוך רשימת קורות-חייו של ר"א כהנא שנערכה ע"י חתנו, אנו למדים שרבי יצחק אייזיק עלה ארצה בשנת תרי"ג¹⁰. לפי זה ברור שחלק המבוא נכתב ככותרת לאיגרת השנייה ולא לראשונה, וכך אנו יכולים לתאריך ולקבוע שהאיגרת השנייה נכתבה בשנת תרל"ג¹¹. לפיכך סדר האיגרות הוא כך: חלק המבוא נכתב בשנת תרל"ג. האיגרת הראשונה, נכתבה ב- תרי"ח; ואילו איגרת השנייה נכתבה ב-תרל"ג בצירוף לראשונה.

שם הנמען

כעת עלינו לברר למי נשלחו איגרות אלו?

לגבי האיגרת הראשונה אין לנו אפילו רמז קל למי היא מיועדת, מדובר באיגרת קצרה יותר מהשנייה, ומטרתה התרמת כספים עבור בית-מדרש לעשרה אנשים שמוכנים להקדיש את כל זמנם אך ורק ללימוד תורה, וכשתוכנית הלימודים הינה: סדר זרעים וקדשים, ושוי"ע או"ח. את האיגרת שלח כנראה

⁹ הפלא הוא, שאם נחשב ערכן המספרי של אותיות [גימטריה] שמו 'יצחק אייזיק בן יהודה ליב כהנא' [548], הוא משתווה לערכן האותיות של 'שאל פאלאק', [549] עם-הכולל! ברם, באיגרת הוא חתם עם ל' כפולה 'שאל פאלאק'.

¹⁰ 'החבצלת', צוין לקמן בהע' 56. וכן הוא בהסכמתם של רבני ירושלים על ספרו, משנת תרל"ה: "ר"א ששם משכנו כבוד זה שנים ועשרים שנה..."

¹¹ וזה תואם איך שאגרתו השנייה מכנה ר"א את 'ספר הליקוטים' לרבי חיים וויטל שנדפס לראשונה בירושלים בשנת תרל"ג: וכמ"ש 'בס' הלקוטים החדש מרבינו הקדוש הארז"ל". כן מצטט באגרת זו מביאור הגר"א לתקו"ז, שהם נדפסו לראשונה בוויילנא בשנת תרכ"ז.

לנגידי ושועי עיר מולדתו (קאלנא) כדי להתרים עבור הישיבה. באיגרת זו לא השאיר הכותב עקבות זיהוי נוספות, ולכן נמנעה מאתנו האפשרות לחקור את בית המדרש [אם הוקם] או לחלופין את הליך ההתרמה בחו"ל.

האיגרת השנייה, גם היא חסרת נמען, וגם כאן אנו מגששים באפילה, מחד - עצם היותה טמונה בארכיון הרב קאלישר, מצביע, לכאורה על כך, שהוא הוא הנמען. ואכן תוכן האיגרת מתאים לרעיונו של הרב קאלישר, דהיינו רכישת קרקע בא"י. אבל משפט אחד מעמיד קושי מסוים על זיהוי זה, כשרי"א כהנא מתן את ה"חברה" של הנמען הוא מכנה אותה בשם 'דורשי ציון וירושלים' כך:

ע"כ לדעתי אם התנוצץ רוח טהרה באמת בחברת 'דורשי שלום ציון וירושלים' הידועים שיראו להתחזק ולאזור חיל ולהתאמץ לבם הטהור לגמור פרי מחשבותם למעשה והוא לקבוע פה עירנו עיר אלקים סלה ירושלים תובב"א עשרה בני אדם לפחות לאחוזה קרקע באדמת ישראל..."

בה בעת ששם החברה של רצ"ה קאלישר היה 'החברה לשוב ארץ-ישראל' ושוברה בצידה: לאחר חיפוש, מצאנו ייסוד של 'חברה' בשם 'דורשי ציון וירושלים' שקמה בגרודנא בשנת תרל"ב! כשנה לפני עריכת האיגרת!

בשנת תרל"ב נוסדה בגרודנא חברה בשם 'דורשי ציון וירושלים'. החברה נוסדה לאחר התייעצות, שהתקיימה בגרודנא ושהשתתפו בה כששים איש: מווארשא, ביאליסטוק, לומז'ה ועוד. אחד ממייסדי החברה היה רבי מנחם מענדל היילפרין מגרודנא, שלימים [בתרס"א] עלה ירושלימה, והו"ל ספרי רבי חיים וויטאל עם הערותיו. מטרת החברה הייתה לשלוח בכספי החברה, לפי גורל, בכל שנה חבר אחר, שיתור את אי"י במשך שבועות אחדים. הראשון שעלה בגורלו לנסוע לא"י, היה החבר אהרן וואלף סטוצ'ינסקי. עיתוני פולין היהודיים הודיעו מיד על ייסוד החברה. בשלהי תרל"ב פרסם הסופר ישראל דוב מילר, בעל 'מלחמת סופרים' (ווילנא תרל"א) ב'הלבנון'¹² את מטרת החברה, ובה הזכיר גם את תנועת 'שוב אי"י' בגרמניה בראשותו של רצ"ה קלישר, ושמטרה אחת להן. רצ"ה התקשר, מיד לאחר שקרא את הידיעה על ייסוד החברה בגרודנא, עם הכותבים, והציע להם לאחד את פעולות שתי החברות, אשר סיפר על שאיפותיו זה ימים רבים: "בכל רוחי אשחרה שיבת ציון בקוראי להכין עבודת אדמת קודש לאחבי העטופים ברעב שמה. אומר לפניכם דעתי הצעירה, כי לא די לנו לשלוח איש דורש השלום. לא בזה השלמנו חובותינו חובת הדרישה. לא המדרש עיקר אלא המעשה. וזאת המעשה אשר נעשה, להכין פלחי אדמה לבנות השוממות, ונזכה לקיים מצוות התלויות בארץ. כי כל איש ירא ד' ואוהבו באמת הלא תכסוף רוחו מאוד לקיים אשר יחסר לו בחו"ל הרבה מרמ"ח מ"ע, ואיברי נשמתו לא שלמים המה איתנו [וממשיך שמן הצורך לעורר את כלל ישראל, שימנו את יושבי הארץ כשליחים, ע"י תרומתם, בקיום המצוות]"¹³.

עם קבלת הבקשה, אישרה 'החברה', ובראשה נשיאה 'הרב היילפרין' את איחוד שתי החברות,

¹² 'אהבת ציון וירושלים', הלבנון, שנה ט' גיליון ב' (ר"ח אלול תרל"ב).

¹³ כתבי רצ"ה קלישר, מכתב קג.

ובראשית שנת תרל"ג הודה רצ"ה קלישר להרב היילפרין על החיבור: "וע"י קיום מצוות התלויות בארץ, אשר שנינו יחד דורשים אותם, יש תקוות הגאולה כדאיתא במדרש"¹⁴. כעבור ימים אחדים, פרסם רצ"ה, בהתפרצות גיל ושמחה, על איחוד שתי החברות למען מטרה קדושה אחת, והיא התיישבות חקלאית בארץ, למען קיום המצוות¹⁵, כן עדכן לרבנים ועסקנים שהיו עמו בקשר, ודרבן אותם על הושטת ידם להצלחת הרעיון¹⁶. את עקבותיה של ה'חברה' לא מצאנו, ולכן יש להניח שלא החזיקה מעמד.

חיזוק נוסף לזיהויו של הרב קאלישר כנמען המכתבים אנו למדים ממכתבו של רצ"ה קאלישר בעצמו אל משרדי 'חברת ישוב ארץ-ישראל' בפפד"מ, בו הוא מבטא את רוממות רוחו על שקיבל מאחד מיקירי ירושלים מכתב ארוך עם שלל ראיות המחזקות את רעיונו¹⁷.

ג. השקפתו של ר"א כהנא

בכדי לעמוד על עולמו הרוחני של ר"א כהנא, ועל הסביבה ההיסטורית בה הוא פעל, ועל פעולתו נפתח בתיאור תולדותיו.

ואלה תולדות יצחק

רבי יצחק אייזיק ב"ר יהודה ליב כהנא אשכנזי, יליד קאלנא (פלך לומזא), עלה ירושלימה בשנת תרי"ג ונפטר בה ברי"ח אדר תר"ס¹⁸.

אביו, רבי יהודה ליב, שימש בכתר הרבנות במשך כחמישים שנה¹⁹, בראשית דרכו: כמורה צדק בכמה

¹⁴ שם, מכתב קח.

¹⁵ עברי אנוכי, שנה ט גיליון 3 (לי תשרי תרל"ג). את המכתב שלח בין יו"כ לסוכות.

¹⁶ כתבי רצ"ה, ממכתב קיג ואילך.

¹⁷ "כעת הגיעני מכתב ערוך מעה"ק ירושלים מאיש גדול, אשר זה עשרים שנה קבע דירתו שמה, והרבה לדבר מזה בראיות נכוחות. ואעתיק בזה רוב דבריו, כי כולו תהיה היריעה קטנה מהכיל", יי קלויזנר (עורך): הכתבים הציוניים של הרב צבי קאלישר, ירושלים תש"ז, עמ' תכב-תכג.

¹⁸ החבצלת, שנה לא גיליון 20 (כ"א באדר תרס"א), עמ' א-ב; תוח"י, ג, עמ' 81, בשם רבי יעקב משה חרל"פ. כנראה שרי"מ ינק מתורתו.

פלאי, שלא מצאנו רישומים על תולדותיו ועל פעליו, לא בסופרי ליטא וגם לא בספרים הרבים המתעדים את יושבי ירושלים! וראו השערנו להלן על אופיו הצנוע והנחבא אל הכלים!

לאחרונה השכיל ד"ר רפאל שוחט לכתוב מאמר מחקרי על ספריו 'תולדות יצחק', 'תורת הכלל והפרט בהגותו של ר' יצחק כהנא', דעת, 80 (תשע"ה), עמ' 119-135, והיה לי לעיניים. כמו כן נעזרתי בספרו 'עולם נסתר בממדי הזמן': תורת הגאולה של הגר"א מווילנא מקורותיה והשפעתה לדורות, רמת גן תשס"ח.

¹⁹ כך כתב ר"א בדף-השער לתו"י, א.

עיירות בליטא: פראשניץ, קאלוואריא, טיקטין, ומשם עלה לרבנות קהילת קאלנא²⁰.

מראשית ימיו אין לנו פרטים, רק זאת אנו יודעים שבצעירותו חלה במחלת עיניים שהקשתה עליו את ראייתו, ומני אז נקשרה נפשו בנפש רבו הגה"ק רבי יצחק אייזיק חבר²¹ אב"ד סובאלק ומח"ס בנין עולם על נגלה, ושיח יצחק על נסתר²², ממנו שמע שיעורים בתורת הנסתר.

חוט המשולש

רי"א היה קשור בעבודות אהבה ויראה לגר"א מווילנא, וזאת על ידי שושלת ישירה אליו, ולא מש מתורתו ומתורת תלמידיו כל ימיו, וכפי שנראה להלן. כאמור, רי"א כהנא הוא תלמידו המובהק של רי"א חבר שהיה תלמידו של רמ"מ משקלוב, שהיה תלמיד מובהק של הגר"א. בכדי להבין את אישיותו ועולמו של רי"א כהנא, נתאר בקצרה את שני רבותיו אלו²³.

ראשון בקודש רבי מנחם מנדל משקלוב - יחיד בדורו בחכמת הקבלה, מבחירי תלמידי הגר"א

רבי מנחם מנדל ב"ר ברוך בנדט, מגזע היחס, בן למשפחת גדולי תורה בהאלוסק ומינסק. טרם הגיעו לשקלוב היה 'מגיד מישרים' בהאלוסק והקדיש את עיקר זמנו לתורת הנסתר.

כאשר הגיע רמ"מ לביתו של הגר"א כבר שחה בים הנגלה והנסתר במידה כזאת שהכשירתו ללמוד בחברותא עם הגר"א, עיקר לימודם היה בסוגיות הקשות בש"ס, דוגמת סדר טהרות בנוסף חלק עיקרי בלימודם התמקד בלימוד 'נסתר'. בתקופה עשירה זו נהג להעתיק מכתביו של רבו בתורת הנסתר. בבית הגר"א שהה תקופה של כעשרים חדשים רצופים²⁴.

---

²⁰ פרטים אלו שאובים מתוך דברי הערכה שפרסם הרב רפאל זרח אריה ליב ב"ר מרדכי ז"ל מראקעווע, חתנו של רבי יצחק אייזיק, בעיתון 'החבצלת' עם פטירת חותנו. הפלא שלא מצאנו על רבי יהודה ליב וגם לא על בנו רבי י"א ועל משפחתו פרטים ביוגרפיים. ברשימתו של משה צינבויץ על רבני קולנא, הוא מביע את צערו בכך שאין על רי"ל שום פרטים: "על תולדות חייו לא נשתמרו פרטים, אך על בנו הידוע לנו לא מעט..." אייזיק רמבה (עורך), ספר זיכרון לקהלת קולנה, תל אביב תשל"ב, עמ' 108.

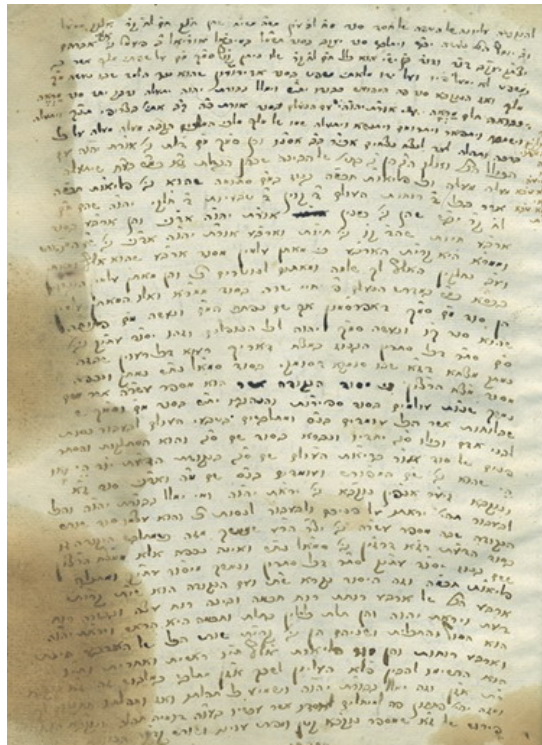
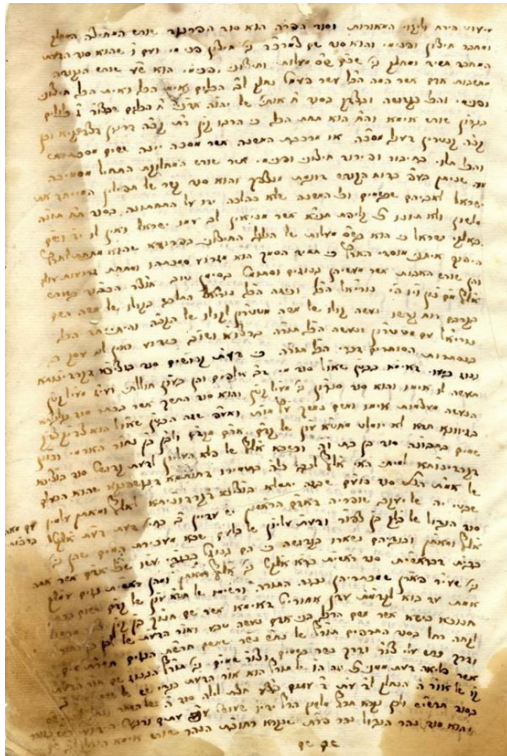
בערכו של רי"א כתב הרב יעקב גליס ששימש ברבנות בערים גדולות (אנציקלופדיה לתולדות חכמי א"י, ירושלים תשל"ז, ב, עמ' קפו); ואינו, התחלף לו עם הרשום על אביו רבי יהודה ליב.

²¹ ראש ההקדמה לתו"י, א.

²² בהסכמתו על 'תולדות יצחק' תרל"ג, מכנהו הגאון רבי משנה נחמיה כהנוב: "הרב המופלג ומפורסם בתורה וביראה שקדן עמלו בתורה כת"ר מו"ה יצחק כהנא נ"י".

²³ מקוצר היריעה ומריבוי החומר הקיים כבר, נמנענו לתאר תיאור חוזר וכפול של הגר"א, אך בהמשך המאמר יבואו הדברים הנוגעים לרי"א כהנא מתורת הגר"א.

²⁴ רא"ל פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 158.

כתב ידו של רבי מנחם מנדל משקלוב, מתוך חיבור גדול בקבלה שטרם נדפס.
מצא במרתף-דירה בשכונת 'מאה שערים', ויש להניח שהייתה זו דירתו של רבי יצחק אייזיק כהנא

לשלימות הענין נביא עדות של רמ"מ עצמו ובו תיאור נפלא על דבקו העילאית ברבו הגר"א: "את שפלותי ועניי ראה אלקים, והביאני לבית אדמו"ר הגאון החסיד רבן של כל בני הגולה מוויילנא. וה' נתן לי חן בעיני, שמשתי אותו בכל כוחי. וכל אלו שתי שנים פחות שלישי שהייתי אצלו, לא זזתי ממנו ואחזתיו ולא ארפנו, ולא משתי מתוך אהלו יומם ולילה, באשר הלך הלכתי, ובאשר ילין לנתי, ולא זזה ידי מתוך ידו כלל וכלל. ופתח הוא לי מפתח החכמה, ואמר לי כמה דברים פתחים יקרים... ובנתי על זה בנינים גדולים ועמוקים"²⁵.

גם תלמידי הגר"א הכירו בקרבה המיוחדת שנוצרה בין הגר"א לרמ"מ, ובעלויות אליהו עליו:

"אהוב היה לרבנו הגר"א, זכה לשמוע מפיו הק' תורה, גילה לו סודו ומצפוני לבו בעת שמחת נפשו"²⁶.

אחרי פטירת רבו בשנת תקנ"ח, עבר רמ"מ לעמוד בראש בית מדרשו בעיר שקלוב, שבו התמחו בתורת הנסתר, ושם עסק בההדרת כתבי רבו. בשנת תקס"ח עלתה לא"י קבוצה של תלמידי הגר"א ובראשם רמ"מ. בראשית עלייתם שכנו בצפת, רמ"מ היה מנהיגם הרוחני והגשמי. בשנת תקע"ו עלה לירושלים ועמו קבוצה של כעשרים נפש, והרבה לטרוח ולדאוג לבניינה וישובה, קבוצה זו מהווה הגרעין ליישובי

²⁵ מספרו 'שער הצמצום', הועתק ע"י רא"ל פרומקין, תוח"י, שם.

²⁶ רי"ל לוין, עליות אליהו, ווילנא תרט"ז, עמ' 59.

האשכנזי-פרושי בעיר. כל ימיו מסר את נפשו וגופו עבור החייאת ופריחת היישוב בארץ ישראל ובירושלים, עד עלייתו שמימה ביום ל' בשבט תקפ"ז.

ושם השני - רבי יצחק אייזיק חבר

רבי יצחק אייזיק חבר, מגדולי דורו – דור דעה, גאון עצום ובקי בכל חדרי התורה, נגלה ונסתר, השאיר אחריו חיבורים רבים בנגלה ובנסתר.

כתלמידו המובהק של רמ"מ משקלוב בתורת הנסתר, נחשב רבי יצחק אייזיק חבר [להלן=ריא"ח] כ"פה שלישי" להגר"א, וכל ימיו היה דבוק בתורת רבו. ורבים מחיבוריו עוסקים בביאור דברי הגר"א. גדולי ישראל העריצוהו מאוד, "האדם הגדול בענקים, קדוש ה'", כן מתארו רבה של לודז' רבי אליהו חיים מייזל²⁷.

נולד בשנת תקמ"ט בהורדנא לאביו רבי יעקב חבר ש"הניח אחריו ברכה כמה חידושים ישרים ונכוחים"²⁸. משחר נעוריו שקד על התורה בפרישות ובקדושה, ומפליא הדבר כי גם בתורת הנסתר שקד באותם ימים בהדרכתו של רמ"מ משקלוב, כפי שהעיד עליו בנו רבי יוסף, בהספדו 'נפש נקי' "בעודנו נער כבר ארביסר בחר בו הרב החסיד איש אלקים קדוש הוא מוהר"ר מנחם מענדיל משקלאוו, מ"כ בירושלים, ולמד עמו דברים הנאמרים בחשאי, כל דבר גדול, מעשה בראשית וסתרי מרכבה ורזין דאורייתא. ומסר בידו מכמני אוצר כלי חמדה גנוזה. הרבה מכתבי רבנו הגדול ... הגר"א, אשר אין ספק שהרב מהרמ"מ, המפורסם ברוב עוזו צדקתו וחסידותו וקדושתו המופלגת, לא עזב אזהרת חז"ל לבלי למסור דברים אלו, כי אם לבחור מעם, חכם ומבין מדעתו, ויראת ה' אוצרו. ובפרט כתבי רבו הקדוש ונורא שמו מהר"א ז"ל, שידוע שהיו חביבים עליו מכל חללי דעלמא, אי לאו אחר שראו עיניו, ולבבו הבין, בוצין בוצין מקטפיה ידיע, שהיה ראוי והגון לכך"²⁹.

אחרי שמילא כריסו בכל מכמני התורה, נגלה ונסתר, קיבל עליו עול רבנות. תחילה כיהן בפורוזובא, ממנה עבר בשנת תקע"ט לרוז'נאי ומשם לוולקוביסק. ממנה לטיקטין, תחנתו האחרונה הייתה בשנת תר"ט, אז עלה על כס הרבנות בסובאלק³⁰, שם כיהן רק כארבע שנים³¹, ערים אלו בעלות מעמד מכובד בליטא.

²⁷ בהסכמתו לספרו 'בית נאמן'.

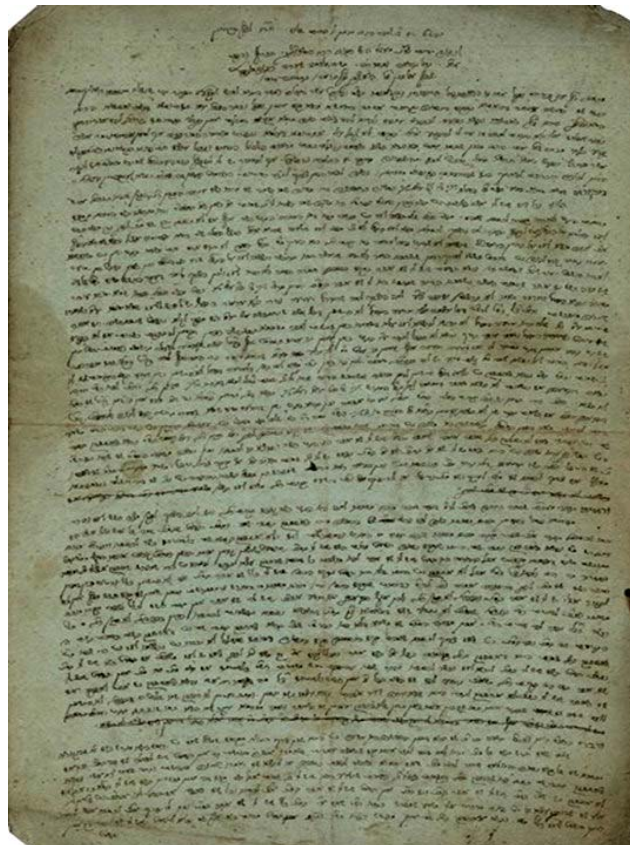
²⁸ לשון ריא"ח בשו"ת בנין עולם, או"ח יג.

²⁹ הספד 'נפש נקי', וורשא תרי"ג, עמ' ו, לאחרונה צורף הספר בסו"ס מגן וצינה, בני ברק תשמ"ז.

על כתבים אלו כותב נכדו כי "השרידים אשר בדורו גדולי הדור אשר היה להם יד ושם בחכמת הקבלה, כמו הגאון הגדול חכם הרזים רבי דוד לוריא מביחאב והגאון רבי אברהם שמחה מאמציסלוב, היו דורשים מאתו את כ"י קדש של הגר"א", הקדמה לשו"ת בנין עולם, חלק אה"ע.

³⁰ על מקומו של רבי אברהם אבלי ב"ר ברוך, שעל גודל התמדתו סיפרו שעבר על שני התלמודים 145 פעם, ואילו על ספרי הזוהר 200 פעם!

תשובה שהשיב רבי יצחק אייזיק חבר, מתקופת כהונתו בטיקטין, אל רבי יצחק אלחנן אב"ד ברעזין, נדפסה בשינויים בשות בנין עולם, סי' א.

מקובל אלהי

כל חלקי התורה היו פרושים לפניו, ותורת הנסתר הייתה פרושה לפניו באופן מיוחד, כפי שמעיד רבי יצחק אלחנן מקאוונא בהסכמתו ל'בית נאמן':

"מה אאריך בתהילת הגאון המחבר המפורסם בעוצם בקיאותו בש"ס, ספרא ספרי וכל המדרשים. והיה גדול בחכמת הקבלה יותר מכל חכמי דורו".

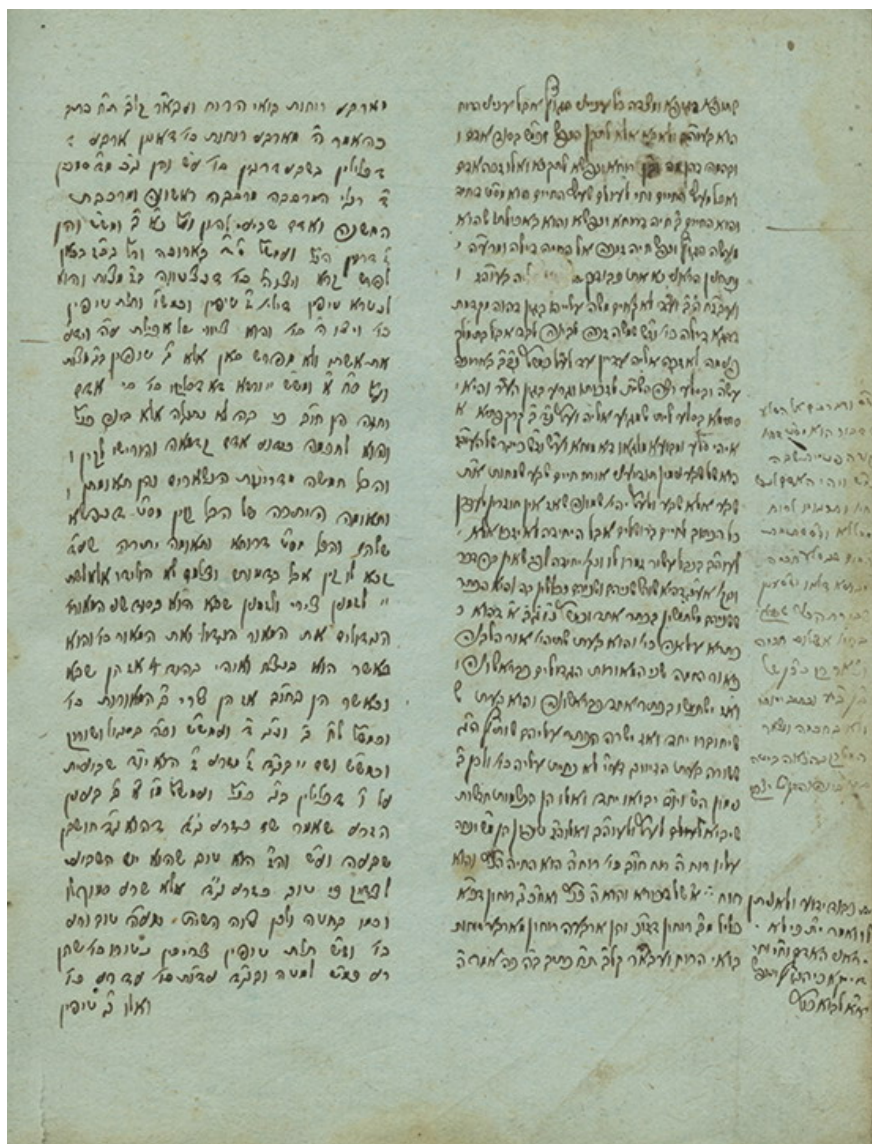
על דביקותו בכתבי הגר"א בנסתר מוסר תלמידו המובהק רי"א כהנא בשמו:

"אמר לי אדמו"ר ז"ל שעסק בדברי רבנו הגדול האריז"ל ובדברי רבינו הגדול הגר"א שלושים שנה רצופים"³².

³¹ מן הראוי לציין שרי"א כהנא עלה ירושלימה בשנת תרי"ג, באותה שנה שרבו נפטרו, לא מן הנמנע מלומר שזו היא סיבת עלייתו.

³² תו"י, ג, בהקדמה

כמדומה שמכל הדבקים בתורת הגר"א, ר' יא"ח הוא היחיד שהתעמק בחריפות ובהיקף מופלא הן בנגלה והן בנסתר. ובפרט שהשכיל לההדיר ולהתעמק בכתבי הגר"א, ובעשרים ספריו שנדפסו, השכיל ברוב עוזו להתעמק בכתבי האר"י והגר"א ורמ"מ משקלוב ומבארם ביסודיות ובחריפות מופלאה³³. בשנת הסי"ד לחייו בערב ר"ח כסלו תר"י נפטר בעירו סובאלק, ושם מנוחתו כבוד³⁴.

הערותיו של רבי יצחק אייזיק חבר על ביאור הגר"א לתיקוני זוהר, כשהוא חותם כל הערה ב"יצחק. חיבור שטרם פורסם. מתוך חיבור זה נעשה העתקה עבור רבי יצחק אייזיק כהנא, כולל הערותיו של רבו, והוא שמור היום בגניזת הספרייה הלאומית (ירושלים 1942).

³³ ברוך שמסר כתביו לשומרים, יצוין לברכה הרב קלמן רעדיש (ליקווד) המקדיש את חייו לפרסום כתבי רבי יא"ח וזכה לגלות כתבים שהיו ספונים, וזכה להחזיר אבדה לבעליה.

³⁴ יזכור-בן סואוואלק, ניו יורק תשכ"א, עמ' 125.

רבי יצחק אייזיק כהנא ותורת הגר"א

כעת נעבור לר' יצחק אייזיק כהנא, ולקשריו העמוקים עם רבותיו ועם תורת הגר"א, נפתח זאת בתיאור של רי"א את השתלשלות תורת הגר"א עד אליו, כך:

"כן סיפר לי אדמו"ר [ריא"ח] אחר שזכה ללמוד עם הרב החסיד ר' מענדיל, תלמידו של רה"ג הגר"א זמן רב, והיו לפנייהם כל כתבי הקודש שהיו אצל ר' יעקב משה נכד רה"ג הגר"א, על ידי זה חיבר כמה חיבורים על דברי הגר"א, הקשים במקומם להבינם מקיצור לשונו שם... וכן יש אצלי מה שמסר לי אדמו"ר חיבור על כל אגדות ממסכת ברכות מהגר"א³⁵, ועליו עשה אדמו"ר ביאור ארוך, אשר לולי דבריו א"א להבינם כלל"³⁶.

כאמור, רי"א רואה את עצמו מקושר ודבוק בכל נימי נפשו לבית-מדרשו של הגר"א, שאותו הוא מכנה תמיד "רה"ג הגר"א ז"ל", אותו הוא ראה "רבן האחרון של כל ישראל בדורות האלו"³⁷; ועסק והגה בתורתו כל ימיו. הוא גם החזיק בכתבי-יד של ספרי הגר"א³⁸, ושל רבי מנחם מנדל משקלוב³⁹.

אין לנו פרטים רבים על תולדות חייו, ובפרט על שנותיו הראשונות בטרם עלה ארצה. ערפל רב אופף את זיהוי רבותיו, מקום לימודו, מתי החל להתקרב לתורת הנסתר. ידיעה אחת ויחידה מסגירה לנו שכבר בצעירותו התקרב לתורת הנסתר, וזאת בהתייחסו לקטע מסוים בפירוש הגר"א לספר היצירה, שהוא קשה הבנה, שם הוא מעיד על עצמו שבהיותו כבן עשרים ושנים: "הבינתי את דברי רה"ג הגר"א הנ"ל כמו עתה"⁴⁰, משפט זה הוא מפליא ביותר, הוא נותן לנו אינדיקציה שכבר בעשור השני לחייו היה שקוע ראשו ורובו בתורת הגר"א!

בשנת תרמ"א לערך, עם ייסוד שכונת 'מאה שערים', מהשכונות הראשונות מחוץ לחומה, שנוסדה ע"י העסקנים מעדת הפרושים: בן ציון ליאון, יוסף ריבלין, ויואל משה סלומון, התיישב רי"א כהנא בשכונה, ובה עלה ונתעלה והקדיש כל ימיו לתורה ועבודה ברוחו של תלמידי הגר"א⁴¹.

³⁵ ביאור אגדות למסכת ברכות, נדפס ע"י ר' אברהם בן הגר"א, אבל ביאורו של ריא"ח לא פורסם מעולם.

³⁶ הקדמה לספרו תולדות יצחק ח"ב.

³⁷ תו"י, ב, דף עז ע"א.

³⁸ "כתב בספרו הדרת-קודש' כת"י, תו"י, ד, עמ' כח. ובהקדמה לתו"י א, מוסר על כת"י מתלמידי הגר"א השמורים אצלו. וכן משמעות דבריו לקמן באיגרת הראשונה: "וכן מפורש יצא מפי רה"ג הגר"א בכ"י הקודש שלו".

³⁹ תולדות יצחק, ג, דף קי ע"א; ולקמן באיגרת לרצ"ה קאלישר.

⁴⁰ תו"י, סוף חלק א: 'ליקוטים מהגר"א', ס"ק א.

⁴¹ המייסדים ראו בהקמת השכונה הכנה וקירוב הקץ בדרך של בניית הארץ, כפי שכתוב באופן גלוי בדף התקנות של השכונה, ראה אצל י"י ריבלין, מאה שערים, ירושלים תש"ז, עמ' 21-29. בשנת תשנ"ו לערך, התגלו, באופן פלאי, בתוך מרתף באחת מדיירות של שכונת 'מאה שערים' חלק מאוסף גדול של חיבורים כתובי-ידו של רמ"מ משקלוב, כתבים שטרם ראו אור הדפוס. חלק מהם נערכו ונדפסו בשנת תשס"א, יש להניח שכתבים אלו היו גנוזים בביתו של רבי יצחק אייזיק כהנא!

יתירה מזאת, כל ימיו השתוקק לאסוף ולקבץ ולפרסם מכתבי הגר"א ותלמידיו, כן השתוקק לקבל שמועות ומסורות מממשיכי דרכו, ושמועות רבות שיש בידנו היום מבית מדרשו של הגר"א, לא היה נשאר מהם שריד ופליט לולי מפעלו. כדאי לציין עובדה אחת המצביעה על משימותיו אלו:

רמ"מ משקלוב מוסר כי במעמד מסיבת הסיום שערך הגר"א לכמה ממקורביו עם סיום כתיבת ביאורו על 'שיר השירים', אמר הגר"א כי גילה את אחד הסודות הנשגבים ביותר, הסוד נוגע לתר"ך עמודי אור המצויים בעולם, שלא נתגלו שמותיהם, הוא זכה לגלות את שמותיהם וגם היכן הם מצויים בתורה שבכתב. דברים אלו לא ידועים לשום אדם בעולם, סיים הגר"א.

מחותנו הרב דסערהיי שמע את הדברים, ונפל לרגליו שיניח דברים הללו בכתובים, אפילו בספר חתום, ובלבד שיישארו בעולם ליום יבוא. אולם הגר"א סירב, ואמר שזה גנוז ושמור עמו עבור הדרשה הראשונה בעוה"ב⁴². רמ"מ משקלוב, שגם היה נוכח באותו מעמד, מוסיף ומספר, כי כדין הסוד הנזכר שסירב לגלות, כך היה דינם של סודות רבים אחרים, עליהם שמעו מפי רבם כי סירב לגלותם לשום אדם. כגון הסוד של אגדת 'ששון ושמחה' הנזכרת במסכת סוכה דף מח ע"ב⁴³.

ולמרבה הפלא: בספרו 'תולדות יצחק' מוסר רבי יצחק אייזיק כי קיבל מאת רא"ש מאמציסלוב את עיקרי הסוד הזה! וציין כי הדברים נמסרו בקצרה, וראוי שיבוא חכם ויבאר 'תעלומת חכמתו הנעלם מכל'י⁴⁴. למדים אנו מעובדה קטנה זאת על חתירתו של רי"א להשיג כל שביב שמועה מבית מדרשו של הגר"א, וכפי שנראה להלן.

מגמת חייו, ההדרת ביאור הגר"א לספר יצירה

כידוע שהגר"א הטמין את גילוי הנוראים ברמיזא גרידא, בלשון סתומה וקצרה עד מאוד. כפי שכותב רמ"מ משקלוב בהקדמתו לביאור הגר"א לשו"ע או"ח:

*"שם גילה טפח וכיסה אלפים, לחכם לב ונבון לחש שם, לו שם ידיים לטעום בקצה המשענת, צוף דבש אמרי נועם, הפותחים לעור עיניים, אף כי עדיין מכוסה בכפלי כפליים"*⁴⁵.

לכן מצינו את העוסקים בהוצאת ביאורו על הזוהר, כותבים בהקדמתם: "ונוהרנו מאוד בלתי לשנות

⁴² הקדמת ר"י משקלוב לפאת השלחן; פני אריה לר"א מוואלקאווסק, ווילנא תרע"ג, עמ' יב.

⁴³ הקדמת רמ"מ לביאור הגר"א למסכת אבות, שקלוב תקס"ד.

⁴⁴ תו"י, ג, דף קעא. ולמרבה הפלא הוא נמצא גם ב'קול התור', פרק ב סע' קמז שסוד ששון ושמחה הוא ביאור תרין משיחין.

וראה אצל הרב דב אליאד, הגאון: חייו ומשנתו של הגר"א, ירושלים תשס"ב, ב, עמ' 862-864, והובא שם תצלום מתשובתו של רא"ש אל ר' יצחק אייזיק, אחרי שהאחרון פנה אליו מירושלים שישלח לו העתק מכתבי הגר"א בכת"י שברשותו, והוא השיבו שאין לו מה להוסיף על מה שקיבל כבר מרבו רי"א חבר, מלבד שני קטעים; ומצאתי שרי"א בעצמו מזכיר בספרו את חליפת המכתבים, תו"י, ג, דף קד ע"ב.

⁴⁵ בהקדמתו לחלק ג, האריך רי"א באורחות הגר"א בכך שדרכו לקצר ולתמצת את כוונתו במילים ספורות.

אפילו אות אחת, אפילו נקודה קטנה מכת"י ממש, כי גם כל נקודה יצאה מאתו בחכמה נפלאה".
ביאורו של הגר"א לספר יצירה נדפס לראשונה בהוראדנא שנת תקס"ו על ידי רמ"מ משקלוב. אולם מהדורה זו מלאה שיבושים וטעויות רבות, וכפי שהעיר רבי דוד לוריא בצער רב:

"וזה המיוחד שבחיבוריו שנדפס מלא שיבושים וטעות, עד כי בהרבה מקומות חיברו יחד הגהות שכתוב על הגיליון ממנו ז"ל אצל שיטת גוף החיבור עם דברי הפנים מהחיבור כסדרן יחד, עד כי יעמוד הקורא משתאה לעמוד על הכוונה, וחובה גדולה לסדרו מתוך כ"י נוסחא נאמנה".⁴⁶

למרות הערה זו, "כל גדולי תלמידי הגר"א ויודעיו משכו ידיהם ממנו להגיה ולתקנו כראוי", וזאת "כי רוב דבריו סתומים וקצרים מאוד". עד שבא רבי יצחק אייזיק כהנא, שהיה מודע לדברי הרד"ל, והגיהו מתוך העתקה מתוקנת של רבי משה שלמה מטאלטשין, תלמיד הגר"א בנסתרות. את כל זאת רושם רי"א כהנא בהקדמה ליצירתו, ומוסיף שבעין הסכמה לכך קיבל מידי רבו המובהק, רבי יצחק אייזיק חבר: "וכן אמר לי אדמו"ר ז"ל שהוא הקשה מכל הספרים שלו, ובלא תיקון א"א לעסוק בו".⁴⁷

ואכן זכה במשך כל ימי שבתו בירושלים לבצע מטרה זו של פרסום כתבי הגר"א בשלימותה, בשלושת הכרכים של חיבורו 'תולדות יצחק' הביא מאות מאמרים מכתבי הגר"א, וביארם כמין חומר, והרבה גילויים יקרי ערך נחשפים לראשונה בחיבוריו, והוא הגיה אור על תעלומות רבות בתורת הגר"א. חבריו מחוגו של הגר"א החלו להגות במהדורות זו: "וטעמו בו טעם לשד השמן מתוק מדבש ונופת צופים".⁴⁸

כאמור, כל ימיו יגע לאגור את כתבי הגר"א בקבלה, הן מעצם כתב ידו הקדושה והן מהעתקות תלמידיו, לפענח את צפונותיו ולהוציאם לאור. ראוי לציין, כי רבים מכתבי-יד של הגר"א המצויים בידינו, מקורם מרי"א כהנא, אשר קיבל העתקתם מרבו רי"א חבר, וכפי שמנסח זאת הרב דב אליאך: "אגב, בזכות דבקו הנפלאה במשנת הגר"א ומסירותו להשגת הכתבים, ניצלו הרבה מכתבי הגר"א מאבדון, עקב המאורעות ומלחמות העולם שהתרחשו באירופה" ומוסיף ומספר: "בידי הגאון רבי שלמה ברעוודא מצויים כמה מחיבורי הגר"א... כולם מעשה ידי מעתיק אחד, שהעתיק מהכתבים שתחת ידי רי"א חבר, כולל הערות וביאורים מרי"א חבר עצמו, החותם שמו על ההערות – "יצחק". לפי השערת הרב ברעוודא, אלו ההעתקות שהועתקו עבור רי"א כהנא. ממנו הובאו לידי רבי יוסף זונדל סלאנט, שכתב על הגיליון כמה הערות בכתבי ידו, ואח"כ הגיעו לידי רבי אליהו לנדא, שאף הוא כתב בצדם הערות אחדות".⁴⁹

כנראה שרצונו היה להוציא לאור יותר כתבים, אבל לא אסתיעא מילתא. בהקדמתו לחלק ג' הוא 'מתרעם

⁴⁶ עליות אליהו, ווילנא תרט"ז, מדור עלית קיר, סעיף לו. ר' יהושע העשיל לוין מוסיף ומספר: נמצא תח"י ספר יצירה כ"י ממנו, סידרו תלמידו הרב החסיד רמ"ש זצ"ל, ולא כנדפס.

⁴⁷ תו"י, א, בראש ההקדמה. ובהקדמה לחלק ג כתב: "כמעט עלה בדעת חכמי הדור לטעון עליו גניזה, מחמת חסרון וטעויות המרובים שנפל בדפוס ראשון".

⁴⁸ תו"י, ג, בראש ההקדמה.

⁴⁹ ר"ד אליאך, הגאון: לתולדת חייו ובירור משנתו של הגר"א, ירושלים תשס"ו, עמ' 1194.

הרבה: 'על מי שיש בביתו טמון וגנוז איזה מכתבי יד הקודש של הגר"א ז"ל, ואפילו העתקה מאיזה מקום שהוא, ואינו נותנו בדפוס עצמו או ע"י אחר. או ליתנו ליודע ובקי בדבריו, לגלות אורם על הארץ. והרי הוא ממש מכבה אורו של עולם, שהיה מאיר העולם כולו בכבוד תורתו של רה"ג הגר"א ז"ל...".

עובדת היותו רב פעלים להפצת תורת הגר"א מלמדת כי רי"א ניחן באישיות אנרגטית ובעל-מרץ, מאפשרת לנו להעריך שהיה פעיל גם בצד הפוליטי והארגוני בעיר, שכידוע הייתה רוויה התווכחויות והתנצחויות ביו הפלגים השונים מפנים מחד, ומאבקים מול כוחות חיצוניים מאידך; כמו כן הייתה מושפעת עם מבחר רב של שד"רים, אך לא מצאנו את זכרו של רי"א בכל אלה. היישוב שבירושלים פרסם מאות כרוזים עם אלפי חותמים⁵⁰, וחתימתו של רי"א נפקדה מהם, להוציא אזכור אחד. חתימתו של רי"א מתנוססת על האיסור המפורסם נגד הלימוד בשקאלעס שנערך ב-תרט"ז, נגד בית הספר 'למלי שנוסד ע"י ד"ר אליעזר אברהם פרנקל: "יצחק בהרב מו"ה יהודה ליב כהנא"⁵¹, ותו לא, ואולי הוא החותם על החרם השני שהכריזו בשנת תרל"ג: "יצחק אייזיק הכהן". נוסף על כך מפתיעה העובדה שאינו מוזכר אפילו פעם אחת בתוך היבול העשיר של המאספים לתולדות חכמי ועסקני העיר⁵², להוציא כמה שורות שכתב עליו רבי יעקב משה חרל"פ כהוספה לספר 'תולדות חכמי ירושלים' לרא"ל פרומקין שהיה מעורב ראשו ורובו בעדה הפרושית, וגם הוא לא טרח לכתוב עליו ערך.

כנראה כי היה צנוע ונחבא אל הכלים, כעדותו של הרב רבי יחיאל מיכל מושקין מח"ס 'מיכל מים חיים': "ר' איצליה קולנר היה בעל מקובל גדול. יושב כל היום עטור בטלית ותפילין ועוסק בתורה"⁵³, חיזוק לאופיו הצנוע העומד בניגוד מה לדמותו האנרגטית ניתן למצוא בדברי רבני ירושלים במסע הלווייתו.

כבודו האחרון בעלמא הדין

נותר לנו תיאור קצר על הכבוד הרב שבני ירושלים כיבדוהו עת שבק חיים לכל חי, כפי שרשם חתנו כחודש לאחר פטירתו ופרסמו מעל דפי עיתון 'החבצלת':

"מגודל ענוותנותו ביקש רי"א לפני מותו שלא יספדוהו אבל יקירי ירושלים ביודעם להעריך את ערך האבדה שאבדו, לא מנעו להספידו ולהוריד כנחל דמעה על אבדן תפארת בחיר ד' צדיק חסיד ועניו כמוהו. עת הובלה המטה לבית מועד לכל חי הספידוהו הרב הגאון המפורסם מו"ה שאול חיים הלוי הורוויץ אב"ד דובראוונא ורבה של 'מאה שערים'⁵⁴, וגם הרב הגאון רבי יצחק ווינגראד. גם הרב אב"ד

⁵⁰ באמתחתי מאות תעודות ירושלמיות שנכתבו במסגרת היישוב-הישן.

⁵¹ מעשה אבות, ירושלים תר"ס, עמ' מז; מכרוז זה לא נותר עותק! וראה מאמרו של א' מורגנשטרן, 'הנהגה הפרושית בירושלים והחרם נגד בית-הספר למל', דוחקי קץ, ירושלים תשע"ה, עמ' 517-526.

⁵² אינו מוזכר בחוברות של פנחס גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים.

⁵³ יוסף יואל ריבלין, מאה שערים, ירושלים תש"ז, עמ' 160. רי"מ מושקין היה מתושבי 'מאה שערים'.

⁵⁴ נולד ב-תקפ"ו בוויילנא. למד בבתי מדרש בעיר. חתן רבי דוד טבלי מו"ץ במינסק. ב-תרכ"ה התמנה לרבה של דוברובנא. ב-תרמ"ג עלה לירושלימה התיישב בשכונת מאה-שערים ושירת את הציבור כרב השכונה, והיה פעיל מאוד בהפצת תורה ויהדות. מח"ס כלילת שאול, נפטר ב-תרע"ו.

שניפישאק⁵⁵ בשמעו גם הוא את מעשה הצדיק המנוח ופעולותיו, התהלכו את אלקים, הספידו, ובכה בכייה רבה⁵⁶.

ניתן לראות כי הודגשה צניעותו הן בבקשתו שלא יוספד, והן בדברי המספידים, מעניינת במיוחד לשונו של המספר כשהוא מתאר את דברי אב"ד שניפישאק כי 'בשמעו גם הוא' את מעשה הצדיק, משמע, כי שמעו של הצדיק לא היה ידוע כל כך בחייו.

חיזוק נוסף לכך נוכל לקחת, מביטוי נדיר שהכריז עליו אב"ד דובראוונא, וזו מסורת שמסר הגה"צ רבי יעקב משה חרל"פ: "הגה"צ רבי זלמן בהר"ן אמר להגאון מדובראוונא להספידו ולפרסם מה שאמר עליו אביו הגה"ק ר"נ משאדיק שהוא מהל"ו צדיקים שבדור"⁵⁷. כלומר דמותו הייתה דמות אפופת מסתורין ופשטות, ולא הכל הכירוהו למרות שליטתו המוחלטת בנגלה ובנסתר.

קבורתו בהר הזיתים, בחלקת הפרושים של כולל לומז'ה-סובאלק, שכן עולי קולנא השתייכו לכולל זה⁵⁸. השאיר אחריו בנים ובני בנים, אבל לא נותרו פרטים עליהם, להוציא מחתנו הרב רפאל זרח אריה ליב מראקווא, שקשר לו הספד מעל דף עיתון החבצלת⁵⁹.

---

⁵⁵ הכוונה לרבי אריה לייב ראשקס. נולד ב-תקצ"ח בוויילנא. בצעירותו למד בבית מדרשו של רבי יעקב באריט. אחרי פטירת אביו ב-תרכ"א נתמנה במקומו כרבה של הפרבר הווילנאי 'שניפישוק'. עלה ירושלימה בר"ח אייר תר"ס, היינו כחודשיים אחרי פטירת רי"א. ר' אריה ליב נפטר בעיר בשנת תרע"ד.

⁵⁶ עיתון החבצלת, שנה לא גיליון 20 (כ"א באדר תרס"א), עמ' א-ב.

⁵⁷ תוח"י, ג, מדור מילואים עמ' 81.

⁵⁸ משה צינוביץ, לעיל הע' 20.

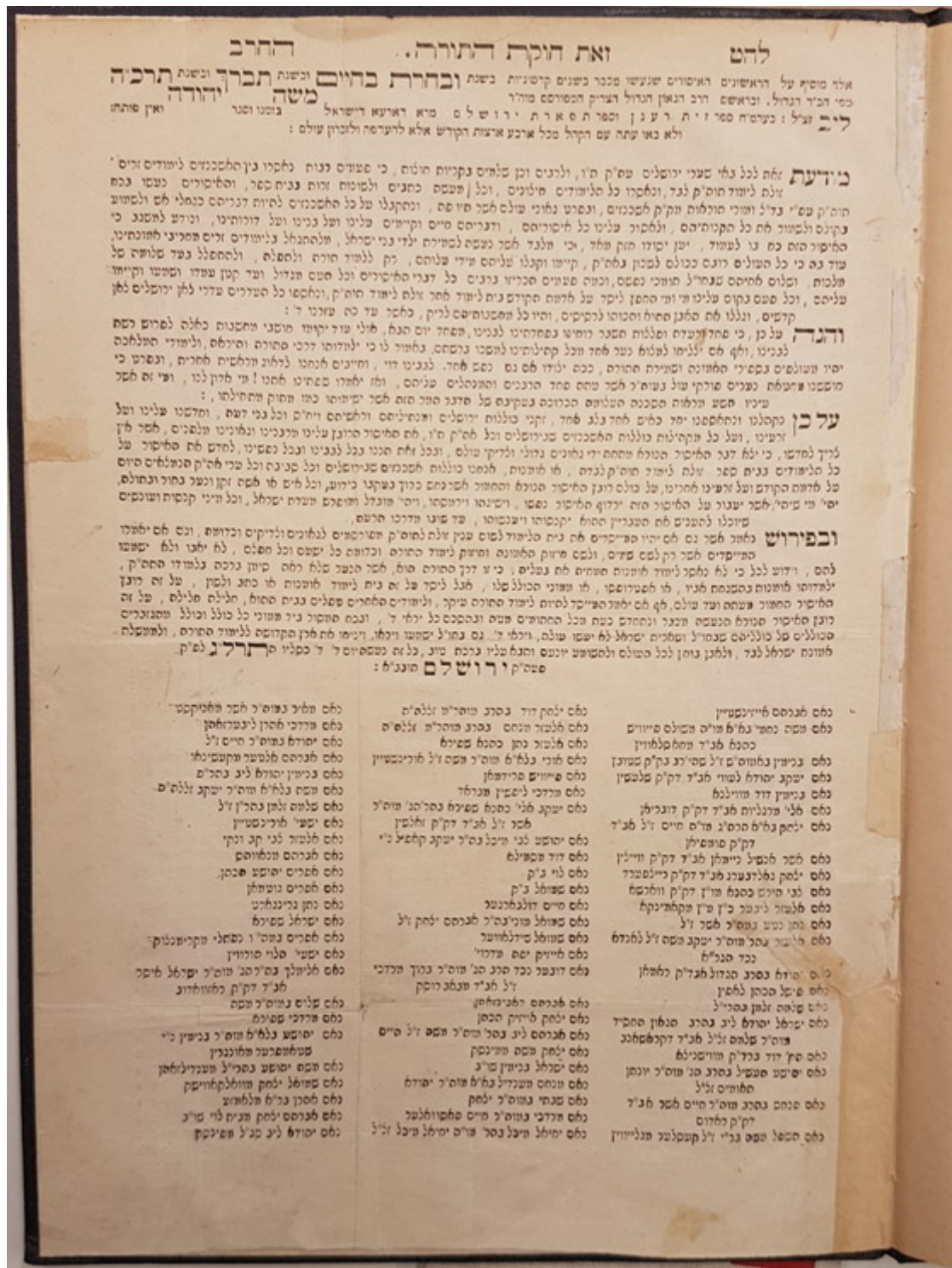
⁵⁹ רבות מסופר על ר' גדולתו וקדושתו של ר' זרח, שכונה ר' זרח רקובר: "היה תלמידו של הרב מחאסלאוויץ. היה בבחינת צדיק, היה גדול בתורה, והתפרסם כמלמד מומחה. רבים מתושבי העיר החדשה שלחו את בניהם לשאוב מים מבארו. נפלאות מסופר על התמדתו ועל התמסרותו עבור התלמידים:

"כל היום, כולל זמן לימודו עם התלמידים, היה מעוטר בטלית ותפילין. נהג לצום כל היום בימי שני וחמישי, והיה קובע בימים אלה שעה שבה הטיף מוסר לתלמידיו. כשהגיע תלמיד לגיל בר-מצוה נהג ללמוד עמו, נוסף ל"דרשה", גם בספר 'מנוחה וקדושה'. כן הנהיג את תלמידיו לצום ביום שלפני הבר-מצוה שלהם, וכן לשתוק ולא לדבר כלום ביום קדוש זה. היה מעשה שמת אחד מידידיו, ר' אברהם יבלוניקר, שהיה בין חשובי הת"ח בימאה שערים, ר' זרח חשב בדעתו להשתתף בהלוויה, והלך בבוקר השכם לעיר העתיקה לשאול את רי"ל דיסקין 'שאלה האם מותר לו לבטל מלמד את תלמידיו, והשיב שאסור, וכמובן שלא השתתף', י"י ריבלין, מאה שערים, עמ' 160.

גם הצטיין בהתמסרותו בגמ"ח: "בלילה, אחרי לימודו, הסתובב בין הרחובות ואסף מאכלים לעניים, ו"רבים נתנו לו מתן-בסתר כדי לחלקם לנצרכים, עקב היותו ידוע שעושה מלאכת ה' באמונה".

מצאנו שלוש חתימות של ר' זרח האחת משנת תרמ"ד כחבר כולל מינסק, מצרף את חתימתו לחבריו מהכולל נגד ש"ד"ר מסויים, מן המקור, ירושלים תשל"ח, א, עמ' 5; והשנייה משנת תרמ"ט על 'קריאת עזרה' מכולל מינסק, שם, עמ' 12; והשלישית משנת תרנ"ו, על דו"ח לחברת 'מאה שערים' כתושב השכונה, מן המקור, ירושלים תש"ס, ב, עמ' 110.

איסור אנשי היישוב באי נגד לימודים כלליים. חורף תרל"ג. באביב תרל"ב כאשר נוסד בית היתומים היהודי-הגרמני ע"י צבי היינריך גרץ, ויצאו נגדו ראשי היהדות החרדית. כנראה שכרו זה מגנה פעולה זו. ומן העניין לציין שרבני העיר לא חתמו עליו.

ספריו

מלבד היותו אחד ממעתיקי השמועה המובהקים של תורת הגר"א בנסתר, היה רי"א כהנא הפרשן הגדול של תורתו. תורת הגר"א מהווה עבורו בסיס מוצק שאין לזוז ממנו, ויתד נאמן לכל דיון בספרי הזוהר. רי"א השאיר אחריו שלושה ספרים נודעים ויסודיים המהווים מפתח להבנת תורת הגר"א בקבלה, והפותחים צוהר לכל משכיל לרדת לעומקי תורתו ומהלכיו במעגלות סתרי תורה ומכמניה. הראשון הוא ספר יצירה עם ביאור הגר"א בתוספת הגהות ותיקונים של רבי משה שלמה מטולטשין, יחד עם ביאורו בשם 'תולדות יצחק'. את ספרו זה הדפיס בשנת תרל"ה, כשהוא מוסר בהקדמתו, כי רבו רבי יצחק אייזיק חבר קבל על כך, שמהדורת ספר יצירה עם ביאור הגר"א בשנת תקס"ד היתה מלאה עם שיבושים. על כן ראה לנכון לתקן שיבושים אלו על פי כת"י רבי משה שלמה מטולטשין⁶⁰. לאחר מכן – בשנת תרל"ט – הוא הוציא לאור חלק שני של 'תולדות יצחק'. בהעדר תקציב לא יכול היה לסיים את החיבור, והספיק רק עד פרק נח בלבד⁶¹. לאחר מכן – בשנת תרמ"ד – הספיק לסיים את כל החיבור החל מפרק נט עד הסוף⁶². בשנת תשס"ג, מכון הגר"א בניו יורק, הוציא לאור את 'תולדות יצחק' החלק השני עד לפרק נח בהוצאה חדשה עם הוספות⁶³.

בטרם נשוב לאיגרת של רי"א כהנא ונסביר את ההשקפות המתגלות בה, נפנה לתאר את הנמען, את רצ"ה קאלישר, תיאור הנמען יסייע לנו להבין את ההקשר בו נכתבת האיגרת, ואת תפקידה.

הנמען רבי צבי הירש קאלישר

איגרתו השנייה של רי"א ממוענת לרבי צבי הירש קאלישר, ובה ישנה בקשה להתרים עבור הקמת שני בתי מדרש בירושלים שיתנהלו ברוחו של הגר"א. אגרות אלו הינן היחידות שהוא שלח, ועובדה זו מתמיהה, למה לא פנה לאחרים, כדרכם של כל השד"רים לסוגיהם. כדי להבהיר זאת מן הצורך לסקור את האידאיה הייחודית של רצ"ה להחייאת היישוב בא"י, ואת תכניותיו אותן חשב ליישם, רק אחרי הצגת רעיונותיו הבלתי-שגרתיים⁶⁴, נוכל להבין את פשרה של הפנייה של רי"א כהנא, שבחר לפנות דווקא אליו.

רצ"ה נולד בשנת תקנ"ה בעיר ליסא שבגליל פויון, ולמד אצל רבני העיר רבי יעקב לוברבוים בעל ה'נתיבות' ורבי עקיבא איגר. בתקופתו התקדם המהלך של השגת זכויות אזרח ליהודי מערב אירופה,

⁶⁰ יצוין להלן כתו"י א.

⁶¹ יצוין להלן כתו"י ב.

⁶² יצוין להלן כתו"י ג.

⁶³ יצוין להלן כתו"י ד.

הרב יעקב גליס ב'אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל', ירושלים תשל"ח, ג, עמ' רסד, רשם בערכו ספר נוסף: 'ביאור תולדות יצחק', ירושלים תרצ"ד; ולא ידענא מאי קאמר.

⁶⁴ על פי הקדמתו של י' קלויזנר למהדורת 'הכתבים הציוניים של הרב קלישר, ירושלים תש"ז.

עובדה שגרמה להקמת תנועת ה'מתקנים' בדת' (הרפורמים), תנועה שגרמה לאובדן של חלק הארי מקהל ישראל. אחד מה'תיקונים' שהכניסו ה'מתקנים' היה לעקור כל דבר (בסידור התפילה, וכדומה) המזכיר שיבה לציון. בכך הם רצו להדגיש, כי הם רואים את עצמם בני הלאום של המדינה שהם חיים בה, והם נבדלים מכלל האזרחים רק בדתם.

דעותיו של הרב קאלישר הצעיר היו דומות לדעותיהם של רבותיו, ולבו גם דאב את התכחשותם לציון. הוא סבר כי את הזמן החדש, שבו הורגשה הקלה ביחס האומות ליהודים, ניתן לנצל למען החייאת היישוב בא"י. לדעתו יש להתחיל בגאולת הארץ וביישובה; לתפיסתו, הגאולה לא תבוא בבת אחת אלא בהדרגה, בדרך הטבע, בהתאם לתנאי החיים והמצב המדיני בעולם, וכפרי מאמציהם של בני האדם. בני ישראל צריכים להתעורר לפעולות לשם 'אתחלתא דגאולה', ואז יעזור להם השי"ת⁶⁵.

רצ"ה הגה גם את הרעיון של חידוש הקרבתם של קרבנות ציבור בהר הבית, לאחר שישבו רבים לא"י, ולכשיושג רישיון מן השלטונות, מבחינתו חידוש עבודת הקרבנות הוא שיקרב את הגאולה השלימה⁶⁶.

רצ"ה העלה על הכתב את מכלול השקפותיו על גאולת ישראל ויישוב הארץ לכלל ספר, אלא שאת פרסומו בדפוס עיכב עד שנת תרכ"ב. תכניתו שהופיעה בספרו הייתה: להקים חברה בשם '**חברת ארץ נושבת**' שפעולותיה הן: א) גאולת קרקעות א"י בכספי החברים של ה'חברה'. ב) עלייה גדולה מאירופה של אנשי עובדי אדמה. ג) ארגון הגנה בארץ בפני שודדים. את חיבורו שהכתיר בשם 'דרישת ציון' שלח בכת"י לכמה ממנהיגי הדור⁶⁷.

בין הרבנים אליהם שלח את הספר (כת"י) היה רבי אליהו גוטמכר רבה של גריידיץ, גם הוא מתלמידי

---

⁶⁵ מן העניין לציון שכך הייתה הרגשתו של רבי חיים פאלאג'י מענקי הרוח באימפריה הטורקית, הוא רואה את הדרור שניתן ליהודי ע"י ראשי השלטון, ובפרט הסמכות שניתנה לרבנות מטען השלטונות העות'מאניים כניצוצי גאולה: "ויתכן עוד לפי מה שנתחדש במלכויותינו משנת תקצ"ה, לתת פאר וכבוד לראשי העם והולך וגדל והולך ומתרבה בכמה סוגים לכבוד ולתפארה לאומה הישראלית שהיינו שפלים מכל האומות, כל זה ניצוצי גאולה דיצמח פורקניה ויקרב משיחיה על דרך שכתב אברבנאל שיבא הגאולה לאט לאט כמו דרך טבעי ע"ש דבריו בארוכה בס' משמיע ישועה", זכירה לחיים, אזמיר תרכ"ה, ב, דף טו טו"א.

⁶⁶ מן העניין לציון לתגובתו של רבי דוד פרידמן אב"ד מוהילוב, ולימים אב"ד קארלין ומקברניטי הדור, לרעיון של חידוש הקרבנות. בשנת תרכ"ג, התפתח דיון על כך בעיתון הלבנון. גם רבי דוד הגיב, ודוחה את הרעיון בשתי ידיים, אולם הצטרף בכל פה לרעיון יישוב הארץ: "כל יודעי ומכירי יודעים שזה זמן כבר אמרתי אשר זה היה מצוה רבה לתקן ישוב הארץ, לקנות בתים ושדות וכרמים. ומי שיש לו מוח בקדקדו יבין כמה הוא גדול החוב הזה המוטל עלינו". אם כי הפריד אותו לגמרי מרעיון הגאולה. כמו כן הסכים לתת יד ל'חברת ישוב ארץ-ישראל', אם זו תמשוך את ידיה מהתוכנית: "לבנות מזבח להעלות עליו קרבנות", הלבנון, שנה א גיליון 9 (כ"ה תשרי תרכ"ד), מדור 'כבוד לבנון' עמ' 63.

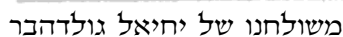
⁶⁷ על החברה ראו: נ' קרסל, 'החברה הראשונה ליישוב א"י', ציון ז (תש"ב), עמ' 197-205; י' שלמון, 'תגובת הציבור היהודי לחברת יישוב א"י, דת וציונות: עימותים ראשונים, ירושלים תש"ן, עמ' 44-74; עת לחננה: אסופת מאמרים (עורך: אסף ידידיה), ירושלים תשע"ד.

רעק"א, שהיה גדול בחכמת הקבלה. לרא"ג היתה משנה סדורה על העולם ועל האדם שהוצגה בהקדמת תורת הנסתר, ולפיה א"י עומדת במרכז העולם בכח יצירתה. רא"ג היה מעורב וערב למצב היישוב, ובשנת תרט"ז נתמנה לינשיא' מא"י.

ר' אליהו גוטמאכר קיבל את כת"י של רצ"ה, והסכים להשקפתו כי הגאולה תבוא בדרך הטבע, והשיב לו מכתב בו הוא מעודדו על אשר: *"יצא במערכה גדולה לעשות התחלת גאולת ישראל, אשרי לו שזכה לדיעה כזו"*. ומאז נעשה רא"ג תומך נלהב של רעיון יישוב הארץ. עוד בשנת תרי"ח התחיל בירושלים בייסוד חברת 'בתי מחסה והכנסת אורחים', ורצ"ה היה בין התומכים הבולטים למפעל זה⁶⁸.

בשנת תר"ך כינס רצ"ה ועידה למען היישוב בעירו טורן בהשתתפות רבנים ועסקנים ביניהם ידידו רא"ג. בעקבות וועידה זו הוקמה בפד"מ **'חברה ליישוב ארץ-ישראל'**, מדובר למעשה בארגון המעשי ראשון למען פעילות קונקרטיית ומכוונת למימוש יישוב א"י. בשנת תרכ"ב הבין רצ"ה שהגיע שעת הכושר לפרסם את ספרו 'דרישת ציון', ראשי היישוב קיבלו רק בחלקם הקטן בברכה את רעיונותיו, ואת דבר ייסוד ה'חברה'. אך למרות קבלת הפנים הקרירה החברה שגשגה ופרחה ולרעיונותיה הייתה השפעה רבה, וסייעה לגאולת קרקעות רבות, שגרמה לרבים לעלות ארצה. בשנת תרכ"ח הדפיס רצ"ה בקונטרס מיוחד תוספת חדשה ל'דרישת ציון' בשם 'שלום ירושלים'. בו הוא קורא לתמוך ביישוב הארץ, כי ע"י יקיימו את המצוות התלויות בארץ גם אלה היושבים בחו"ל ותומכים בעבודת האדמה בארץ. כן הוא כותב עוד על מצוות הישיבה בארץ. הוא מסיף מוסר לאלה המרבים מחלוקת הארץ: *"כי שמה צריך להיות הכל באחדות ובשלום"*. "החלוקה חולקת בין נפשות המקושרות".

⁶⁸ על מפעל 'בתי מחסה', ראו אצל מרדכי אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל אביב תשל"א, עמ' 266-286.

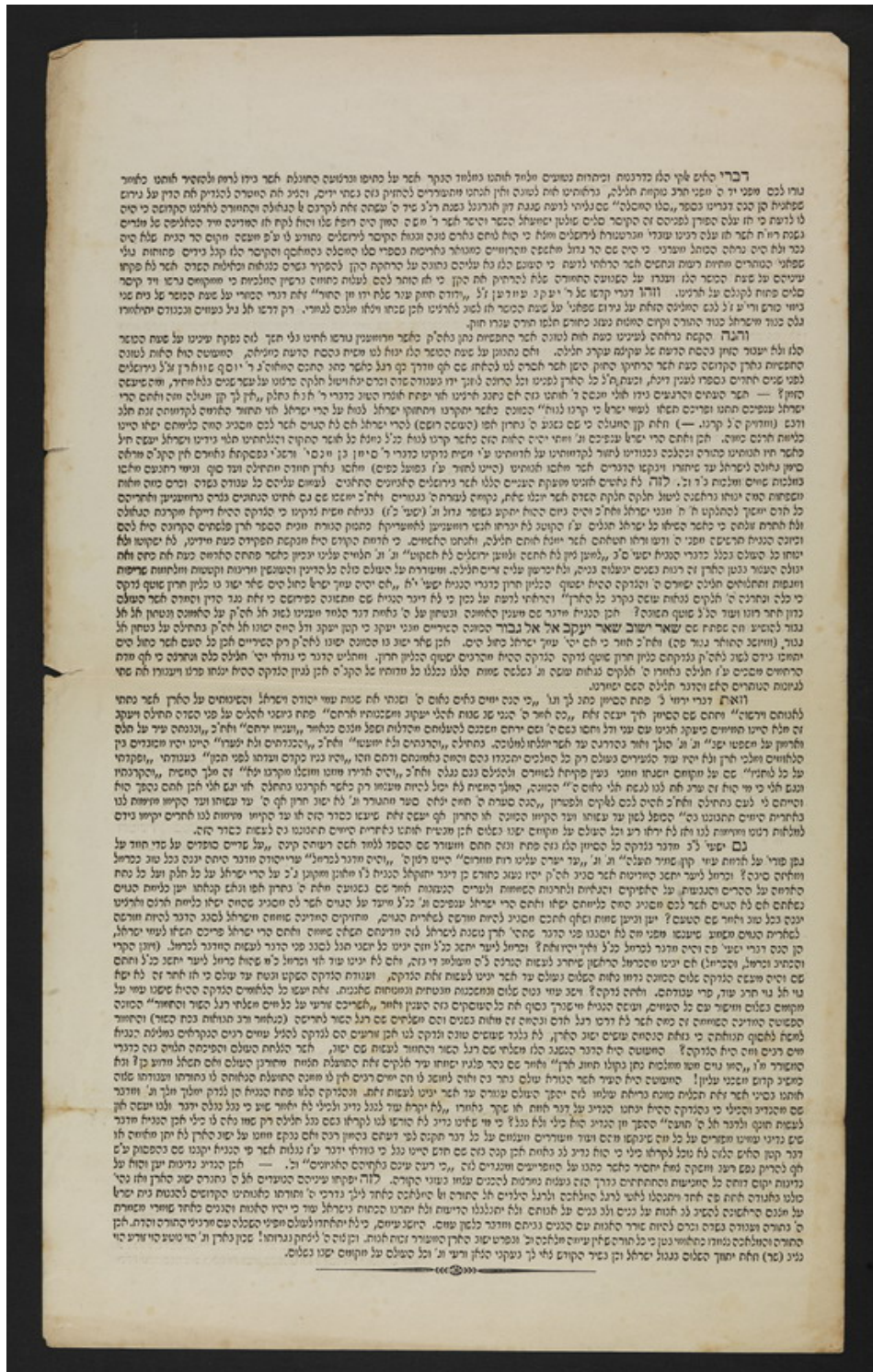

שלחו לך בני ארעא קדישא מירושלים חובבי יום ה' יב טבת תרל"א לפ"ק:

(אנחנו לא נעזרים בזה כלום, אלא רק כדי להראות שיש לנו את הכלים)

[illegible][illegible]

קריאתם של בני ארץ ישראל אל רצ"ה קלישר ורבי אליהו גוטמאכר שיבואו לעזרתם במפעל יישוב הארץ. תרלא, כשנתיים לפני פנייתו של רבי יצחק אייזיק כהנא

בסוף שנת תרל"ב עלה לא"י הרב יקיר גרון, מי שכיהן לפני כרבה הראשי של יהודי תורכיה, ופרש עתה ממשרתו הרמה. בר"ח טבת פנה רצ"ה אליו בהצעה שיעסוק בגאולת קרקעות ויעמוד בראש ה'חברה ליישוב הארץ', והרב גרון ניאות והסכים לכך⁶⁹. כתנאי להצטרפות, מבקש הרב גרון שיפרסמו בעיתונות על קיומה וחשיבותה של החברה, למען הגדלת התרומות. רצ"ה שמע בקולו, ומשך כל החורף פרסמה בכל העיתונות היהודית⁷⁰. היה זה הישג גדול עבור החברה. רצ"ה פרסם על כך בעיתונות, והדבר תרם להתעוררות בקרב אוהדי הרעיון והמעשה של היישוב. פרט זה יכול להסביר לנו את התאריך של איגרתו השנייה של ר' יצחק אייזיק כהנא: והיא תרל"ג! בדיוק בתקופת הצלחתה של החברה במשימתה!

לאחר תיאורם של שני האישים המרכזיים באיגרת המוען והנמען, נפנה נא לעיון בעולם הרוחני שעומד מאחורי האיגרות, עולמם של תלמידי הגר"א, והשקפתם על הגאולה.

מאמר הבא ינתח את תוכן הרוחני באיגרות.

בברכת שבת שלום ופסח כשר ושמח, יחיאל גולדהבר

⁶⁹ מכתבי הרב קלישר, מכתב קכא.

⁷⁰ שם, מכתבים קלח-קמג.